
Владимир Кривошејев

ВАЉЕВСКА КОМПАНИЈА СРПСКЕ НАРОДНЕ МИЛИЦИЈЕ ОД 1720. ДО 1728. ГОДИНЕ

Завршетком рата између Аустрије и Турске, од 1716. до 1718. године, вишевековни континуитет турске власти над Србијом је за кратко време прекинут. У периоду од 1718. до 1739, односно од потписивања пожаревачког мира, до новог рата, окончаног турском победом верификованом београдским миром, Аустрија је управљала српским крајевима јужно од Саве и Дунава. Ваљево, као важан центар ове новонастале хабзбуршке покрајине, налазило се у непосредном залеђу границе са Турском, која се, једним својим делом, протезала преко ваљевских планина.

Локална ваљевска историографија није до сада настојала да целовито обради овај период. Малобројни радови који се односе на ваљевски крај из тог раздобља, углавном представљају кратке компилације дела која тај период изучавају са циљем историографске презентације целокупне српске територије под управом Аустрије, или оригиналне радове којима је доба аустријске окупације само један сегмент широке хронолошке лепезе коју покривају.¹ Такав приступ једном занимљивом периоду завичајне историје условљен је, пре свега, тешком доступ-

---

1 О Ваљеву у доба аустријске окупације у 18. веку видети: Драгољуб Дивљановић, Ваљево и доба аустријске окупације - прилог грађи, Гласник бр. 2-3, Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево 1967; Радован Драшковић, Под Турцима и Аустријанцима, Ваљево у прошлости, Ваљево 1987; Богумил Храбак, Ваљевци у доба турске власти, Гласник бр. 23, Међуопштински историјски архив Ваљево, Ваљево 1988; Богумил Храбак, Ваљево и његова трговина у доба аустро-турских ратова 1593-1791, Ваљево, постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994.

Општи радови на ту тематику, коришћени и у овом раду у обради општих места: Рајко Веселиновић, Војна Крајина у Србији 1718-39, Зборник ИМС, Београд 1984, Исти, Београд под влашћу Аустрије, Историја Београда књ. I, Београд 1974, Исти, Србија под аустријском влашћу 1718-39, Историја српског народа, књ. IV-1, Београд 1986, Драган Павловић, Пожаревачки мир 1718, Летопис матице српске бр. 207, Нови Сад, Исти, Административна и црквена политика Аустрије у Србији, Београд 1901, Исти, Финансије и привреда 1718-1739, Глас СКА LXIV, Београд 1901, Д. Поповић, Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира, Београд 1950, Драган Павловић, Аустријска владавина у северној Србији, 1718-39, Београд 1901.

ношћу оригиналних истријских извора и релативно малим бројем оних који су постали приступажни објављивањем у стручним гласилима.

Рад изложен на овим страницама нема за циљ да обради и прикаже све елементе везане за Ваљево и његово окружење у доба када се оно налазило под управом Хабзбуршке монархије, већ само да на основу објављених, али до сада од завичајних истриографа неанализираних историјских извора, утврди чињенице о постојању, распореду и улози ваљевске компаније српске народне милиције у периоду аустријске окупације, за који нам поменути историјски извори то допуштају.

Одлукама пожаревачког мира склопљеног између Хабзбуршке и Отоманске империје, у јулу 1718, Аустрији је прикључен и део територије Србије освојен у претходним годинама ратовања. Новодобијене области су се у прво време налазиле под привременом војном управом, на чијем је челу био генерал-фелдвајхмастер Јосиф Овдијера. Овај провизоријум је убрзо замењен организовањем Београдске администрације, односно такозване аустријске Краљевине Србије, којој је за првог управника, 7. септембра 1720. године, постављен фелдмаршал принц Карл Александар Виртембершки. Граница ове територије се протезала од Дрине, северно од ушћа Јадра, преко ваљевских планина до Мораве, а одатле на север ка Дунаву. Нова област Хабзбуршког царстава је била подељена на дистрикте, а ови су се делили на кнежине, са обор-кнезовима на челу, као органима локалне народне самоуправе. Финансијска контрола је била поверена Дворском коморском већу, такозваној Комори, преко које је аустријска држава, као колективни феудалац, заменила некадашње бројне спахије.

Границе Краљевине Србије су представљале најистуренију аустријску територију према Турској. Зато је, ради њеног чувања и контроле, формирањем српске народне милиције, и овде примењен већ добро познат систем организовања привилегованих сељака, крајишника. Кад је, још пре завршетка ратних сукоба, организована народна милиција, она је представљала активну борбену формацију, да би, по потписивњу пожаревачког мира, била распоређена дуж граница и главних путева. Њени припадници су ту, ради свог издржавања, добијали најбоље парцеле, а места у која су насељавани, била су изузета од контроле Коморе и поверена Војној управи. Тако су граничари, за разлику од обичних „коморских” сељака, уживали низ привилегија. У почетку су били ослобођени плаћања личних пореза, али не и десетка и других дација, а за своју службу су примали плате чија је висина зависила од чина. Међутим, после интервенције Александра Виртембершког, крајем 1725. године, плате су задржане само за командни кадар, док су редови остали без њих, али су, заузврат, ослобођени осталих дажбина.²

---

2 Видети извештај приица Винтембершког од децембра 1725. г.: Срета Пецињачки, Распоред домаће милиције аустријске Краљевине Србије у 1725. години, Зборник

Овакве повластице су, сигурио, примамљиво деловале и на обичне сељаке који су били спремни да напусте своја станишта и пређу у народну милицију, али због опасности да тиме земља под контролом Коморе буде запрложена и да се смање приходи државног буџета, такво прелажење је било строго забрањено, а празнине у редовима крајишника су попуњавали пребези из Турске, или чланови породица самих крајишника.³ Заузврат, за повластице које су уживали, припадници народне милиције су морали да штите границу, контролишу путеве и прелазе, надгледају тргове, подижу и одржавају стазе, прелазе, и мостове које су користили при патролирању и да затиру нелегалне кријумчарске трасе и обављају курирску и ескортну службу.⁴

Сви припадници народне милиције су били распоређени у посебне јединице, компаније, и свака од њих је била задужена за контролу одређене територије, назване капетанијом, по чину који је носио њен заповедник. Над групом капетана са истог дела границе надзор је вршио оберкапетан, који је био и командант једне од тих компанија. Једну такву јединицу је требало да чини 200 припадника народне милиције, и то, 150 хајдука (пешака) и 50 хусара (коњаника). Касније је предвиђено да се укупан број крајишника повећа за још 50 помоћника, који би, по речима Александра Виртембершког, били "помоћни људи или способни резервисти, који би замењивали хајдуке у земљорадњи и другим пословима, па би се од њих и њима сличних могли регрутовати и сами хајдуци ради попуњавања компаније у случају да ова због било чега остане без довољно људства".⁵ Овакво идеално предвиђено бројно стање људства (200, односно 250) никада, међутим, није било доследно примењивано, те се при свим смотрама, у скоро свим компанијама, редовно затиче мањак граничара.

Што се тиче опреме припадника народне милиције, неке стриктне униформисаности није било. Слику општег шаренила које је владало до 1728. године даје нам наређење принца Виртембершког којим се наређује капетанима "да настоје у томе да се турске чакшире и ношња потпуно одбаце", "да се уведе у земљи уобичајена народна ношња", која би се састојала "од грудњака, чакшира и огртача уобичајених у земљи".

радова Народног музеја бр. 8, Чачак 1977, 38-40 (у даљем тексту С.П., Распоред); упоредити са Извештајем принца Виртембершког из 1728/9: Срета Пецињачки, Подаци о унапређењу српске милиције у 1728/9. години, Зборник радова народног музеја, бр. 7, Чачак 1976, 185 (у даљем тексту С.П., Подаци).

3 Видети извештај принца Виртембершког из 1720. г.: Срета Пецињачки, Извештај Карла Александра Виртембершког из 1720. године, Мешовита грађа историјског института, књ. 5, Београд 1977, 69 (у даљем тексту С.П., Извештај); видети и С.П., Подаци, 177.

4 С.П., Распоред, 57-8 и С.П., Подаци, 153 и 166; 1728. године је донет и посебан акт којим је регулисана служба народне милиције, видети С.П., Подаци, 161-3.

5 С.П., Распоред, 39; принц Виртембершки и пешаке и коњанике назива именом уобичајеним за пешаке - хајдуци, будући да је тај назив, поред тога што је означавао засебан род био и синоним за све припаднике народне милиције.

Такође је предвиђено да сви хајдуци једне компаније имају наведену одећу у истој боји, чији се избор оставља вољи и процени капетана. Исто наређење нам даје и оквирну слику борбене војне опреме: "Надасве мора оружје да краси војника. Према томе треба да му [капетану] је главна брига да сваки хајдук има бар добру пушку и сабљу, а за чување барута и фишеклију. Затим, хусар да гледа да добије доброг коња, сабљу, пар пиштоља и карабин, као и малу фишеклију, и на тај начин буде у пристојној позитури за војне службе".⁶

Број компанија народне милиције распоређених по Србији временом се мењао. Од пет, колико их има дуж границе 1720, број се повећава после неколико година на 19, да би их 1728. било 18, међу којима је од почетка аустријске управе, и ваљевска, са задатком да контролише важан потез границе са Турском дуж граничног дела преко ваљевских планина, затим путне пролазе и само Ваљево које је било значајан трговачки центар Београдске администрације. Њени припадници су били настањени у Ваљеву и његовој ужој околини и по селима у залеђу границе, која су строго одељена од такозваних "коморских села". Према извештају из 1728, до тада је, поред Ваљева, ваљевска компанија насељавала села: Станину Реку, Лопатањ, Суводањ, Брезовице, Лесковице, Рамље, Ребељ и Мратишић.⁷

---

6 С.П., Подаци, 165-6.

7 Исто, 169, 178-9. По изворној верзији, на основу које је реконструисан горе наведени низ села, спорни би могли бити Лопатањ и Суводањ, будући да у аустријском извору пише: "loranda" и "Snodan". За Лопанду се поуздано може утврдити да је у питању Лопатањ, будући да се то име села помиње у контексту са суседним топонимима Станина Река, Драгодол и Мрска на Пецкој. Што се Снодана тиче, ово име се налази у низу после Лопатња и Драгодола, а пре Лесковица, што одговара положају Суводања, у чијем је атару, што ћемо касније видети, увек постојао хајдучки чардак. Још један топоним је споран. Реч је о селу Рамље (Ramlie). Ова транскрипција прави извесне потешкоће, и зато бисмо изнели само радну претпоставку да је можда реч о селу Ровни, које иначе 1736. г. срећемо у попису хајдучких села.

Извештачи који су нам 1728. године оставили податке о хајдучким селима ваљевске компаније, напоменули су, такође, да убудуће села Станина река и Лопатањ (заједно са суседним чардацима, о чему ће још бити речи) треба да припадну суседној белоцркванској компанији, а Мратишић осеченичкој, чиме у ваљевском капетанату уместо 8, остаје 5 хајдучких села. Иначе, по подацима из те 1728. године, на територији која гравитира Ваљеву, а која је ширира од територије ваљевске компаније, будући да обухвата и делове белоцркванске и осеченичке компаније, налазило се укупно 17 места насељених хајдуцима. Поред вароши Ваљево и 8 већ набројаних села са тла ваљевске компаније, ту је још 8 села из суседних компанија. У белоцркванској су била: Бела Црква, Ставе и Братачић, а убудуће и село Бастав, које треба да се изузме из Коморе и додели под Војну управу. Осеченачка компанија је у исто време имала: Рапун ("Rapun"?), Осеченицу, Планиницу и Лајковац (? "Viaigoffzky", вероватно је у питању Горњи Лајковац, јужно од Струганика.)

Примера ради, 1736. године (видети: Д.Поповић, Србија и Београд од Пожаревачког до Београдског мира, Београд 1950, 70-2 и Р.Драшковић, наведено дело, 22), у односу на 1728, ситуација је следећа: Станина Река више није хајдучко село, већ је пребачено под Комору. У Осеченици, што је по селима веома редак случај, живе помешано и хајдуци

У извештајима из 1720, 1725. и 1728. пише да је ваљевском компанијом управљао капетан Јефта Витковић. Он је присуствовао и устоличењу Мојсија Петровића за митрополита српског, у Карловцима 1726, а учествовао је и у раду српских народно-црквених сабора у Београду и Карловцима 1732. и 1735, после чега је, вероватно, убрзо и умро, будући да је крајем 1736. место ваљевског капетана било упражњено. Његов гроб се и данас налази у порти цркве у Јовањи крај Ваљева.⁸ Капетану Витковићу је, иначе, као оберкапетан западне групе компанија, надређени био Вук Исаковић.

Седиште капетана Јефте је у Ваљеву, где је стално боравио и један део његових хајдука.⁹ Од када се у јуну 1718. варош нашла у рукама аустријских војних јединица,¹⁰ једно време су у њој живели скоро искључиво припадници националне милиције. Они су искористили вакум настао протеривањем Турака и запосели празну варош, заузевши најбоље парцеле обрадиве земље у плодној ваљевској долини. Ратни сукоби и промена господара над овим просторима, допринели су да се привремено прекину трговачке активности, чиме Ваљево, до тада важан трг, губи стари значај, изједначавајући се, накратко, својим економским животом са селима у којима је пољопривреда била доминантна привредна делатност. Администрацији Хабзбуршке монархије је, међутим, ишло у корист да на тлу новоосвојених крајева брзо обнови пун привредни живот. Обилазећи Србију, у јесен 1720. године, њен новопостављени гувернер, принц Виртембершки је забележио да је Ваљево, некада значајно трговиште, сада насељено углавном хајдуцима, али да има све услове да опет постане важан привредни центар, са великим прометом робе ако у њега поново дођу трговци.¹¹ Ове његове наде су се убрзо оствариле, тако да је Ваљево заиста представљало значајан елемент привредног живота аустријске Краљевине Србије. Средином четврте деценије 18. века Ваљево је трећи град Краљевине, са 170 кућа. Од њега је био већи само Београд (500-600) и Пожаревац (230). Примера

и коморски живаљ. Рамља (?) нема, али се појављују Ровни. Нема ни Суводања, али се појављује Дрињак (Дрињак је данас вис у Лесковицама, које су иначе биле и на овом списку. Да ли је тада било посебно село, тешко је рећи, али не сме се априори одбацити ни могућност да би могло бити речи о Дренаићу, који се и данас води под атаром, 1736. године са списка "несталог", Суводања, а у чијој ужој околини је увек постојао хајдучки чардак). Међу селима (хајдучким, али ни коморским) нема више Мратишића и Братачића, али се појављују: Крчмар, Бродарци, Мрчић и Клобучине. Према томе, 1736. хајдуци живе у Ваљеву и још 18 села, 2 више него осам година раније

8 О Јефти Витковићу видети: В.Б.Савић, Витковићи у Ваљеву, Ваљевац, велики народни календар за просту 1994. годину, Ваљево 1994, 100-114 и Б.Храбак, Ваљево и његова трговина у доба аустро-угарских ратова 1593-1791, Ваљево - постанак и успон градског средишта, Ваљево 1994, 202.

9 По подацима из 1736. године у Ваљеву је живело 90 хајдучких породица (видети Р.Драшковић, Наведено дело, 70-2).

10 М.Митровић, Подаци о Србији у протоколима Дворског ратног савета у Бечу (1717-1740), Споменик САНУ 130, Београд 1980, 15-23.

11 С.П., Извештај, 64.

ради, у исто време Крагујевац је имао 110, Шабац 34, а Чачак само 17 домова.¹²

Ваљево је било седиште управника дистрикта, његових помоћника, православног епископа који је имао богато опремљен двор, а постојала је и католичка парохија. Ту су се налазиле и трошарина и контумац. У град су се насељавали, или у њега послом долазили, трговци из Београда, али и из Аустрије, Турске, Дубровника... Било је ту Срба, Немаца, Цинцара, Јевреја.¹³ Долазак новог становништва, које је Ваљево донело привредни препород, није утицао на то да припадници народне милиције напусте делове града које су настанили, што је аустријским властима правило озбиљне проблеме, пошто се није могла спровести одлука да се парцеле, а тиме и насеља привилеговане народне милиције, стриктно одвоје од насеља под управом Дворског коморског већа.¹⁴

У Ваљево је било насељено 90 хајдучких породица.¹⁵ Живећи од обрађивања земље у ужем градском залеђу, али и у самом граду, овде настањени припадници народне милиције су обезбеђивали трг и контролисали путеве који воде у варош као и из ње, имајући за главно упориште, као и у многим сличним местима, фортификациони објекат типа шанца/шарампова. Та утврда је, заједно са низом сличних, приказана на пратећим елементима познате Отингерове географске карте Србије и Босне.¹⁶ Ведута, која представља план тог шанца (видети прилог бр. 1), у више наврата је објављена у различитим публикацијама, али, без покушаја убикације. Изузетак чини претпоставка да би та утврда могла да се налази на брду Кличевац, где је касније подигнута кула Ненадовића.¹⁷ Међутим, ово место топографски не одговара терену приказаном на ведути, јер на њој видимо да се утврда налази у меандру речног тока, ког нема у близини Кличевца. Овакву претпоставку, такође, не потврђује ни један познати историјски извор.

---

12 Д.Поповић, Србија и Београд од пожаревачког до београдског мира, Београд 1950, 29-30.

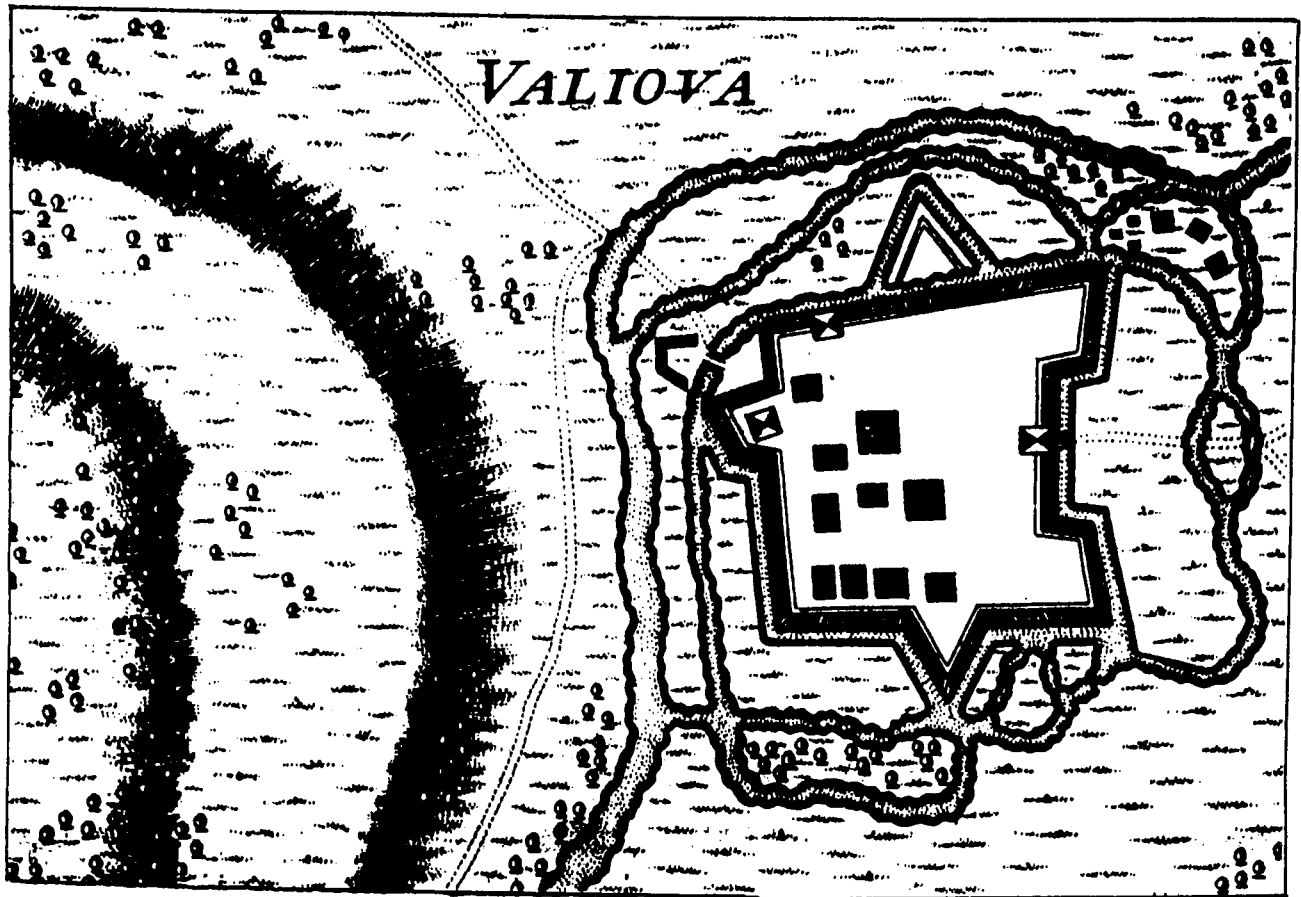
13 Б.Храбак, Наведено дело, 201-204; у Ваљево се, као и у Шапцу, Руднику и Јагодини, налазила филијална гарнизона испостава београдског гарнизона аустријских регуларних трупа, али сем те, често понављане чињенице, литература заснована на аустријским изворима ништа друго не говори; изузетак је податак да се непосредно по окупацији Ваљева у време привремене војне управе, када су и друга места имала испоставе регуларне војске, у Ваљево налазиле две чете (Исто, 201).

14 С.П., Подаци, 177.

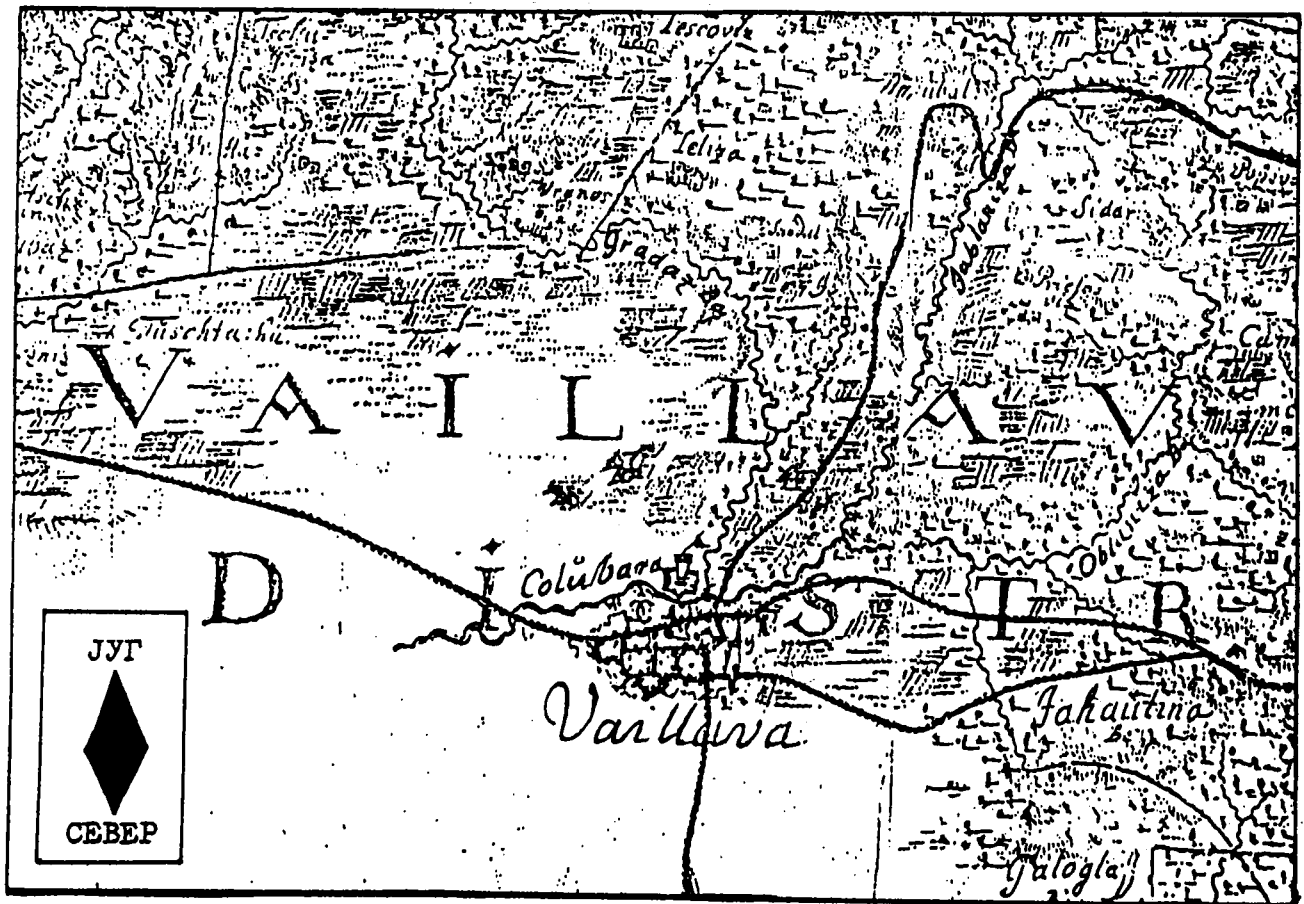
15 Д.Поповић, наведено дело, 70-72.

16 Карта Србије и Босне: "Teatrum beli inter imperat. Carol VI sult. Ahmet IV", израдио Ј. Отингер, издали Хоманови наследници; више различитих издања, прво око 1740. (три примерка се налазе у Народној библиотеци Србије, у Београду: сиг. Кр. II-475, 476 и 557). Дуж бочних и на доњој маргини карте налазе се низови ведута са представама појединих градова или утврда у њима. прва ведута на десној маргини носи потпис "Валиова" и на њој је приказана једна утврда типа шанца (видети прилог бр. 1).

17 Р.Драшковић, Ваљевска кула на Кличевцу, Гласник историјског архива Ваљево бр. 1, Ваљево 1966, 175. Наведена убикација утврде са ведуте на Кличевац образложена је само навођењем чињенице да је некад на Кличеву постојао аустријски шанец; извори нису презентовани.

ПРИЛОГ бр. 1. Ваљевски шанац са Стингерове карте (видети напомену бр. 16)

ПРИЛОГ бр. 2. Детал са Хенингове карте (видети напомену бр. 22)

Да бисмо тачније одредили локацију на којој се шанац налазио, морамо консултовати све расположиве историјске изворе.

У свом извештају из 1720. принц Виртембершки није помињао постојање шанца у Ваљеву, што не мора да значи да га није било те године. Могуће је да је, наглашавајући присуство хајдука у граду, сматрао излишним да помиње и шанац као њихово уобичајено упориште, тим пре што је уз извештај приложио и план Ваљева, који је, на жалост, изгубљен.¹⁸ Пет година касније његов ађутант је индиректно наговестио постојање једног објекта код Ваљева из ког се контролише пролаз друмом "како нико не би некажњен прелазио преко границе и из Турске кријумчарио робу".¹⁹ Истовремено, он је нагласио да је у Ваљеву, и за време последњег рата са Турцима, био подигнут шанац,²⁰ али, на жалост, није јасно назначио да ли су га подигли Турци бранећи се, или Аустријанци пошто су освојили варош, нити где се та фортификација налазила и да ли је још била у употреби.

Први директан помен постојања и служења намени шанца у Ваљеву налазимо у комисијском извештају достављеном Виртембершком крајем 1728. године, у ком се помиње добар и повољан шанац, са неколико чардака, али се ничим не наговештава где је он могао да се налази.²¹ Могући одговор на ово питање даје једна аустријска војна карта из 1737, (видети прилог бр. 2) која Ваљево приказује релативно детаљно, са назначеном испарцелисаношћу насеља на левој обали Колубаре и утврдом, са истакнутом кулом на десној обали, код ушћа Градца.²²

Драгоцене информације пружа и један знатно каснији историјски извор. У једном свом писму, говорећи о неким старим документима које поседује, прота Матеја Ненадовић је помињући Јефту Витковића, написао следеће: "Исти Витковић имао је кулу од два тавана тамо где се слива Градац у Колубару. Према овој кули, с десне стране Граца, налази се црквина и око ње шанац где је седео Ђор-Мијат арамбаша, савременик Витковићев".²³

По свему судећи, утврда са водите, са потписом "VALIOVA", налазила се на црквинама, на десној обали Градца, пре ушћа у Колубару, где је

18 С.П., Извештај, напомена бр.2.

19 С.П., Распоред, 57-58.

20 С.П., Распоред, 44.

21 С.П., Подаци, 179.

22 Карта Србије из 1737, рукописна, оријентисана југ-север, аутор Ф.В.Хенинг, Ратни архив Беч, сиг. VII а 23. (видети прилог бр. 2)

23 Видети: В.Б.Савић, Прота Матеја Ненадовић - акта и писма, Горњи Милановац 1984, 588; видети такође и Феликс Каниц, Србија - земља и становништво, I, Београд 1985, 435, као и Жељко Јеж, Археолошка истраживања средњевековне цркве у Ваљеву, Ваљевац, велики народни календар за просту 1993, Ваљево 1992, 49-57.

Кула уцртана на карти (напомена 22) вероватно представља главни од неколико помених чардака (напомена 21), а не Витковића кулу, која је према писању Проте Матеје била изван шанца, вероватно и на другој обали Градца. Сличну ситуацију, односно капетанову кућу поред шанца, у исто време смо имали и у Крагујевцу (С.П., Распоред, 50).

данас фудбалски стадион, око ког Градац меандрира у сличном углу као око шанца са ведуте.

Док је један део Хајдука ваљевске компаније живео у самом граду, штитећи путеве који се ту укрштају и контролишу легалност трговачких послова, остали су имали другачије примарне обавезе. Распоређени по хајдучким селима дуж додељеног им дела границе, они су контролисали граничну линију, на којој су, на местима која обезбеђују добар преглед терена, или на путним прелазима, биле постављене стражаре у виду једноставних, углавном дрвених кула, такозваних чардака. Док су једни, на смену по тројица, стражарили у чардацима, други су патролирали између њих дуж границе, стазама, пролазима и мостовима које су, као и чардаке, сами правили и одржавали.

Три различита, али по намени која је иницирана њихов настанак, сродна историјска извора аустријског порекла, указују нам на драгоцене чињенице везане за организацију народне милиције. Настали су 1720, 1725. и 1728/9. године, а у ратном архиву у Бечу их је први од наших истраживача уочио и у различитим публикацијама објавио Срета Пецињачки. Њиховим упоредним консултовањем можемо јасно одредити положаје које је контролисала ваљевска компанија, као и све промене до којих је на том делу границе долазило.

Места на којима су постојале стражаре, данас су нам позната, пре свега, из ових историјских извора. Поједина од њих се могу убицирати директно, на основу исправно уписаног топонима у аустријском извору, али како су многа имена у немачкој трансакцији прилично искривљена, препознавањем је могућа по сличности речи, опису околине и недвосмислено утврђеном положају суседних чардака. Локације појединих стражара су у изворима означене микротопонимима, тако да се њихов положај одређује веома прецизно, али за већину су изнета само имена села која имају простране атаре, тако да убикација мора остати оријентирна.²⁴

Одређивањем места на којима су се чардаци налазили, уочава се да су у питомијим крајевима, углавном, били у атару села у којима су хајдуци и живели, док су на изразито планинским теренима, насеља била нешто ниже, на повољнијим местима, а чардаци су истурани испред њих, ближе граници. Занимљиво је да и за таква одредишта стражара, неретко срећемо називе који одговарају именима данашњих села, која, међутим, тада не налазимо на пописима ни хајдучких, ни коморских насеља. То може да сведочи да су ту села касније настала задржавши за име некадашњи назив ненасељеног места, или су у питању засеоци који се касније издвајају у села, а можда је и реч о некад

---

24 Прецизнија убикација би захтевала рад директно на терену везан за испитивања наративних традиција, али и за проналажење микротопонима који би указали на места некадашњих стражара (као Караула источно од Пецке).

постојећим селима, привремено испражњеним, због непостојања потребе за њиховим поновним насељавањем, јер је у Србији, проређеној ратовима и сеобама, имало више него довољно обрадиве земље и у нижим, плоднијим пределима.

Од три поменута аустријска историјска извора који нам указују на места чардака ваљевске компаније, први је извештај самога гувернера Србије принца Карла Александра Виртембершког. Дошавши на чело Београдске администрације 7. септембра 1720. године, принц је лично кренуо у обилазак поверене му територије, са циљем да прегледа стање фортификационих објеката, распоред и снагу народне милиције и могућности за економску обнову Србије. На терену се задржао од 26. октобра до 21. новембра и о затеченој ситуацији је написао извештај који је 11. децембра 1720. упутио Дворском ратном савету.²⁵ Из тог извештаја видимо да је гувернер Србије кренуо из Београда преко Смедерева, обилазећи границу од истока ка западу. О Ваљеву је забележио следеће:

”Дана 13. новембра упутио сам се у Ваљево, велики и значајан трг који се налази у плодној долини. Кажу да је ово место у турско време било веома насељено, као и да је било чувено по великој пијаци и обављању трговачких послова. Сада је исто, као што се јасно види из приложеног плана, највећим делом запоседуто од стране хајдука. Населило се додуше и неколико немачких породица, и у колико дође више становништва, онда се исто може довести у раније стање”.²⁶

Поред ових запажања Гувернер Србије је у Беч доставио и свој план уређења народне милиције према ком свака компанија треба да броји по 150 хајдука и 50 хусара. У тај број од укупно 200 војника спадају и њихове старешине, и то: 1 капетан, 1 пешадијски и 1 коњички поручник, по један наредник и нижи подофицир за сваки род, као и 9 пешадијских и 4 коњичка каплара. Остало су редови, и то 137 пешадинаца и 43 хусара.

Седиште ваљевске компаније је било у Ваљеву, док су дуж границе били постављени чардаци, у Лесковицама, Брезовицама, Дренаићу и Пецкој, и за сваки је било задужено по 10 хајдука и 2 хусара.²⁷

---

25 Извештај се налази у ратном архиву у Бечу (сиг.: НКР Pr. exp. 1720 XII, No 146, F. 20-26). Срета Пецињачки га је публикувао у оригиналу (С.П., Подаци). За потребе овога рада превод је обавио филолог Живота Филиповић, на чему му се и овом приликом најискреније захваљујемо.

26 Исто; план који се помиње у извештају, како смо већ напоменули, није сачуван, бар не заједно са предметом (Исто, напомена бр. 2): под хајдуцима Виртемберг подразумева не само пешадију већ чести и све припаднике националне милиције, без обзира на род.

27 "Lashkoviza, Presoviza, Drinaiz, Pezka", Исто, стр. 67. Покушавајући да протумачи овакву немачку транскрипцију имена наших села, С. Пецињачки је правилно закључио да су у питању Лесковице, Брезовице и Пецка, с тим што је за Брезовицу сматрао да је Крупањска а не Ваљевска, и понет тиме "Drinaiz" је протумачио као Дрлаче у Азбуковици. Међутим, будући да је Виртемберг чардаке набрајао оним редом како је на њих наилазио путујући са истока на запад (или како му је реферисано, али увек у том смеру), азбуковачки топоними би се налазили после, а не пре Пецке, док се

Други историјски извор је настао пет година касније. У јесен 1725. ађутант принца Виртембершког, капетана Де Крег, обишао је све јединице народне милиције и преуредио њихов распоред. За разлику од свог претпостављеног, Де Крег је Србију обилазио идући од запада ка истоку. О резултатима свога путовања он је 9. новембра 1725. известио гувернера Виртембершког, који је тај извештај, заједно са својим пропратним закључцима и табеларним прегледом официрских плата, проследио 29. новембра Дворском ратном савету.²⁸ Из извештаја капетана Де Крега издвајамо његова запажања везана за ваљевску компанију: "Хајдучка чета капетана Јефте Витковића броји 150 људи под оружјем. Седиште капетана је у граду Ваљеву, око чије мошеје је за време последњег рата с Турцима био начињен шанац. Иначе, ту, у чети. има доста ораница, ливада, винограда и шума, тако да се у томе не оскудева. А како од Ваљева према граници већ на пола часа од града почињу високе планине, то су се и тамошњи хајдуци због дивљине и неплодности тог планинског терена морали спустити у ниже пределе, где су затекли бољу земљу, тако да сада настањују више насеља и имају више чардака. То су:

Мрска. Прва стражарница капетанијата је код Мрске, која се налази у планини, на граници, и то на оном месту где се раздваја пут који долази од Сарајева, пошто пређе преко Дрине, чији један крак иде за Шабац, а други за Београд. Сама, пак, Мрска је удаљена два часа хода од Братачића, последњег чардака капетана Михатовића. Код Мрске речица Пецка напушта нашу страну и одлази у Турску.

Драгодол. Ту је други чардак Витковићевог капетанијата. Налази се сасвим на граници, на високој планини, где, нешто ниже, у једној долини, извире речица Пецка. Тај чардак је удаљен од Мрске два и по часа хода, а налази се на путу за Ваљево, који, иначе, долази од Сарајева, а који Дрину прелази код Љубовије, где се налази један стари хан и скела, али то је све већ у турској земљи.

Леска. Леска је трећи чардак ове чете, који се налази на истоименом брду. Од Драгодолла је удаљен два часа хода, а од турске границе, опет само пола часа. Десно од Леске, на једном високом брегу, налази се стари, напуштени дворца или замак (Schloss) Вележ (Wellesch), испред и иза којег се простире планина Медведник. Довде долази и један пут од града Саса (Sass), који се иначе налази с оне стране Дрине, у Босни.

Поћута (Patjuta). То је четврти чардак ове чете, који се налази на истоименом вису, недалеко од планине Јабланика. Сама Поћута је удаљена један час хода од Леске, и исто толико од границе која се

Брезовице код Поћуте и подмедмедведнички Дренаић управо налазе на правој маршрути, онако како су и наведени, после Лесковица, а пре Пецке. На овакве закључке нас наводи и доцнији извештаји у којима увек на тим теренима имамо чардаке.

28 Извештај се налази у ратном архиву у Бечу (сиг. НКР Pr Exp 1726 IX No 238 F 1-27); превод објављен: С.П., Распоред.

налази преко планине. Између Леске и Поћуте води један пут, који долази из Турске.

Лесковица. Пети чардак ваљевске компаније, Лесковица, налази се на истоименом брду. Удаљен је два и по часа хода од Поћуте, а један од турске границе. Налази се на путу који иде од Ваљева према Ужицу.

Бачевци (Batjevzy). То је шеста стражарница капетана Витковића. Налази се на истоименом брду, поред кога иде пут од Ваљева за Ужице. Од Лесковице је удаљен један и по час, а од турске границе један час хода, која се иначе налази иза планине.

Према томе, погранични терен капетана Витковића се пружа од Братачића до Бачеваца. Има шест пограничних стражарница, од којих је свака поседнута са по три хајдука. У ствари, гранично подручје капетанијата је широко 11,5 а дубоко 2 часа хода. Међутим, читав терен је, већ је речено, веома брдовит, јер се налази у високим планинама”.²⁹

Трећи документ (опет група докумената) је настао три године после претходног. Његову окосницу чини извештај четворочлане комисије која је Београдску администрацију обилазила током лета и јесени 1728. године, идући истим правцем као и капетан Де Крег три године раније. Комисију су сачињавали Јохан Јаков фон Терлихскорн, потпуковник Дире, Г. Брахофогел и Фердинанд Ајрих. О резултатима своје мисије они су 3. октобра известили принца Виртембершког, да би, потом, он и фон Терлихскорн, 12. јануара 1729, тај извештај и у међувремену завршени табеларни преглед људства, правилник службе са објашњењима, пројекат за официрске плате и пропратно писмо проследили Дворском ратном савету.³⁰ У овим документима Ваљево се помиње већ у пропратном писму, где пише: ”Од ваљевског шанца такође се могу очекивати не мале користи јер штити земљу од разноврсних прелаза што саобраћају са Турском”.³¹ Ваљево се помиње и у табеларном

---

29 Исто. Како видимо, места чардака су сада: Мрска, Драгодол (односно Драгодолак), Леска, Поћута (Patjuta), Лесковице и Бачевци (Batjevzy). Са убикацијом топонима Драгодол, Поћута, Лесковице и Бачевци није било никаквих проблема, али они настају у случају Мрске и Леске. Према горе наведеном опису Мрску засигурно као микротопоним треба тражити у околини Пецке, где је и пет година раније био чардак. Не сме се занемарити могућност да је Мрска на неки начин повезана са Мрчаницом, местом на истоименом потоку, који се улива у реку Пецку, а поред ког се налази микротопоним Караула (Ову идеју је неопходно изнети, али јој ипак треба прићи са извесним оградама, будући да је Караула неколико километара удаљена од реке Пецке, а извештај помиње чардак крај те реке).

Што се Леске тиче, по реду набрајања она се налази између Драгодола и Поћуте, ближе Поћути, а недалеко од брда Вележ, што све указује на атар села Суводањ, где је и пет година раније био чардак. Сваки покушај прецизније убикације, за сада није могућ, због непознавања Леске у тој области (сем ако у питању није Слешник, у атару Горњих Кожалја, ка Суводању?).

30 Извештај се налази у Ратном архиву у Бечу (сиг. Neoquista, Fasz. 4, 468, F 1-25 i 485, F 6), а објављен је у оригиналу, са упоредним преводом: С.П., Подаци.

31 Исто, 157.

прегледу људства народне милиције, из ког се види да је ваљевска компанија на дан смотре 14. и 15. јула 1728. имала: једног капетана, једног харамбашу, по једног коњичког и пешадијског поручника, барјактара и страж-мештера, 5 пешадијских и једног коњичког каплара, 123 хајдука, 46 хусара и десет помоћника, што представља 193 човека, од 250 предвиђених (150 хајдука, 50 коњаника и 50 помоћника). Мањак од 57 људи треба да се попуни од ожењених чланова породица милиционера, којих има 92. Истовремено, чланови ваљевске компаније су имали и 69 неожењених мушких рођака, 61 члана женске родбине, 42 сина, 32 ћерке, 6 слугу и 2 слушкиње.³²

Што се територије поверене на контролу ваљевској компанији тиче, забележено је следеће:

”Место Ваљево, мада није на самој граници, ипак није далеко од непроходне планине, која се протеже до границе, а уосталом не само што је одмах по задобијању покрајине националној милицији наложено да узме у посед место, него је оно још и у ранијим ратним временима било стално поседнуто од хајдука. Тамо постоји и добар и повољан шанац са неколико чардака који држе земљу у покорности, па и непријатељу који би можда упао могу да пруже ваљан отпор”.³³

После овога штурог описа Ваљева, у извештају налазимо и попис чардака ваљевске компаније. Они се сада налазе само у Ребељу, Поћути, Лесковицама и Бачевцима.³⁴

Како из поменутих докумената видимо, у периоду од 1720. до 1728. године, долазило је до великих промена у организацији компанија на тлу Краљевине Србије. Те промене су, наравно, захватале и ваљевску компанију и стога је потребно указати на њих.

По распореду који је 1720. извршио лично Александар Виртембершки, целу границу је чувало само пет капетана, покривајући широк гранични појас са релативно мало чардака. Ваљевска компанија је држала део границе дуж ваљевских планина, настављајући се на црнобарску компанију, чији је последњи чардак био у Братачићу, док се на њу настављала територија чачанске компаније. Између последњег ваљевског чардака у Лесковицама и првог чачанског, на Тометином пољу, налазио се велики непокривен простор.³⁵ Овакав распоред је са

---

32 Исто, табела између ст. 176 и 177.

33 Исто, 179.

34 "Rebell, Poschinta, Leskoviz und Patscheffze", исто, 169 и 179. Не познајући топониме ваљевског краја, С.Пецињачки је погрешну немачку транскрипцију ваљевских села протумачио као Ребел, Починта, Лесковице и Пачевци. Правилним тумачењем увиђамо да је реч о три иста чардака која срећемо и пре три године (Поћута, Лесковице и Бачевци), а једино је Ребељ нови, и налазимо га у низу, на месту чардака који је раније био на месту Леска. (Два западна чардака, Мрска и Драгодол, више нису под надзором ваљевске компаније, очему ће још бити речи).

35 По стању патролних рута из 1725. године, тај међупростор је дуг више од осам сати хода.

собом носио велику разређеност, која је отежавала контролу границе. Аустријске власти су то морале брзо уочити тако да 1725. срећемо потпуно другачију слику. Број компанија је са пет повећан на 19, од којих су 12 смештене уз саму границу,³⁶ док преостале штите главне путеве у унутрашњости. Истовремено је повећан и број чардака.

После ових промена западни сусед ваљевским хајдуцима више нису били хајдучи црнобарске компаније, већ белоцркванске, као једне од четири компаније распоређене дуж некад јединственог црнобарског дела границе. Њихов последњи чардак је био у Братачићу, значи на истом месту где је пет година раније био последњи црнобарски чардак, док као први ваљевски чардак, који се 1720. налазио у Пецкој, сада срећемо чардак у Мрској, на реци Пецка. Одатле се ваљевски део границе пружа до последњег, шестог чардака у Бачевцима. Тако ваљевски хајдучи покривају гранични појас дуг 11,5 сати хода (од 119 сати колико је дуга цела граница ка Турској). Како смо видели, последњи ваљевски чардак се више није налазио у Лесковицама, већ је померен сат и по хода даље на исток, у Бачевце, док је онај у Лесковицама остао као претпоследњи. То међутим не мора да значи да је граница под контролом ваљевске компаније продужена. Чак, напротив, сходно општим тежњама, вероватно је и скраћена. На такву претпоставку указује и чињеница да је између последње ваљевске и некадашње прве чачанске стражаре, на Тометином пољу, где 1720. године имамо дуг непокривен простор, сада формирана нова, осеченичка компанија, са првим чардаком у Крчмару, и са још три чарадака до броњарске компаније на чијем тлу се сад налази Тометино поље. (Видети прилог бр. 3).

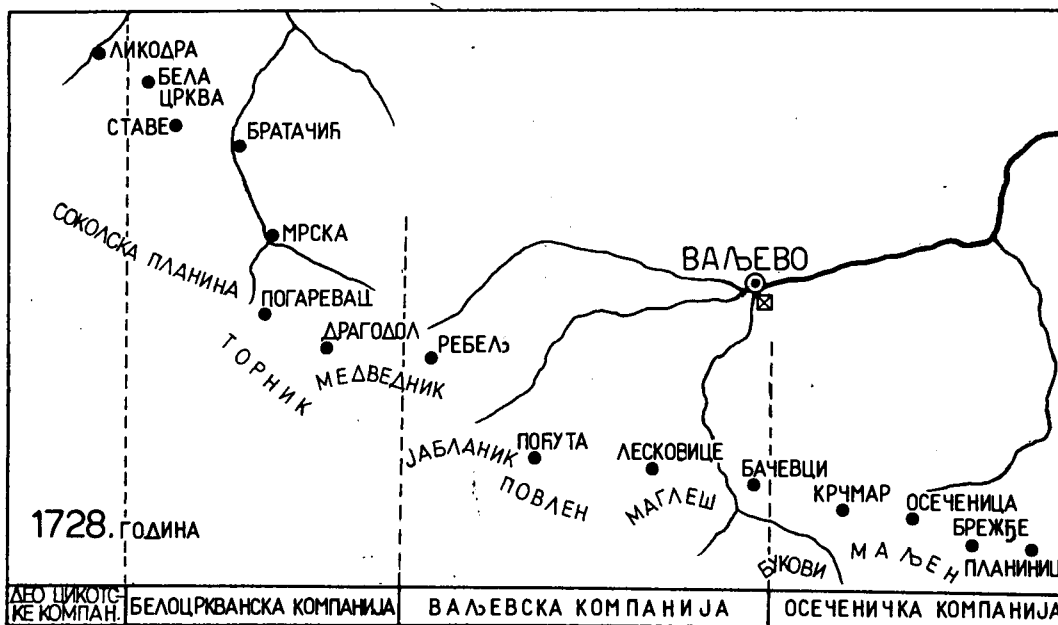
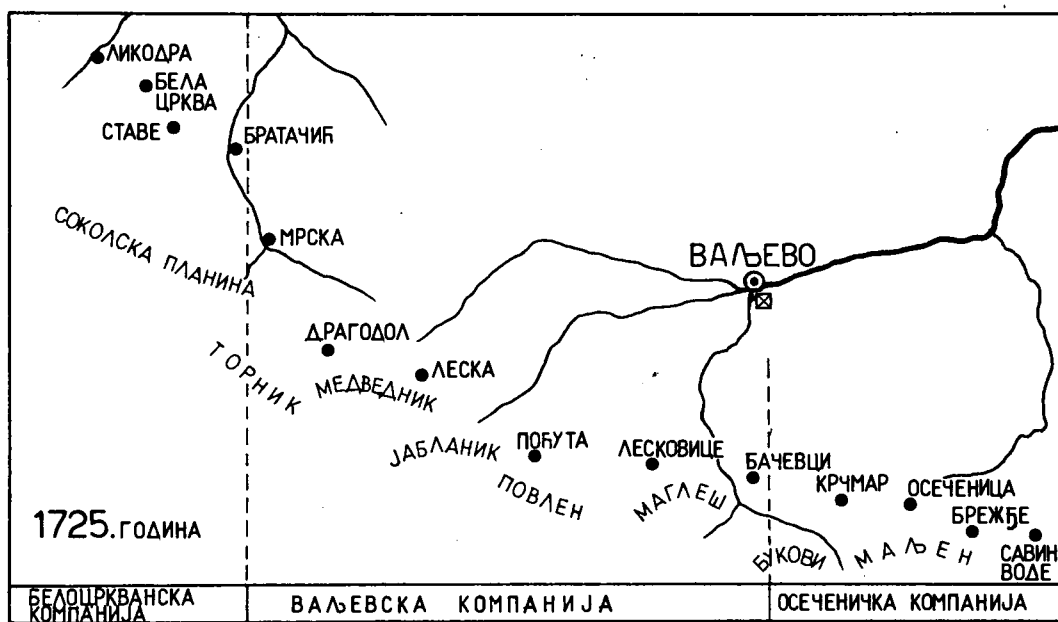
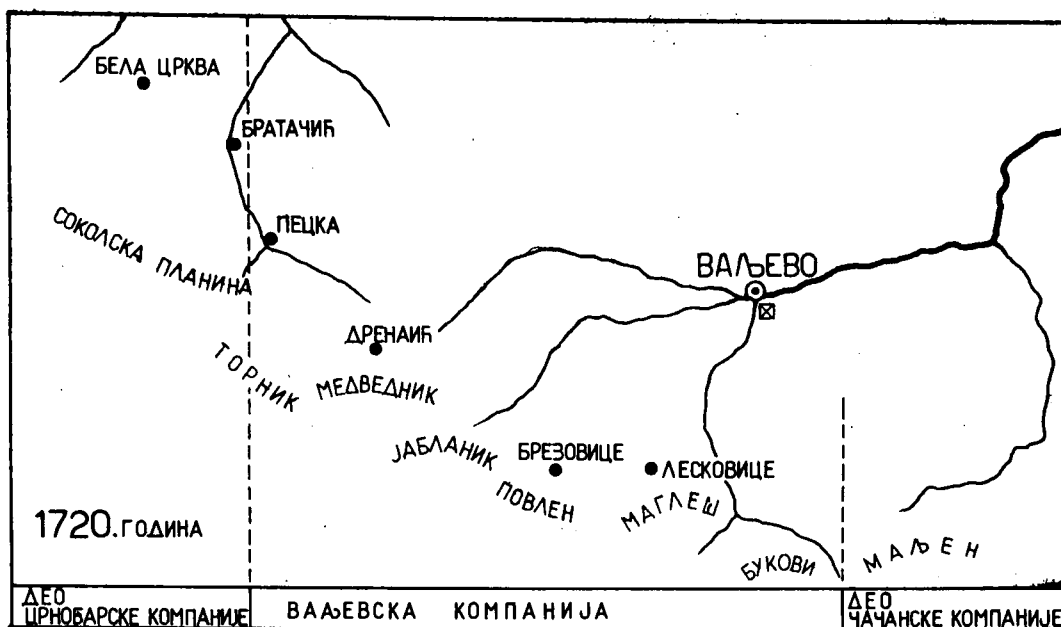
Према томе, у односу на 1720. годину, 1725. територија контролисана од стране хајдучке компаније Јефте Витковића је донекле реорганизована. Док на њеном западном крају није било промена, граница је на истоку скраћена. Таква, нешто краћа граница, сада се контролише не са четири, као 1720, већ са шест чардака. Први је на месту званом Мрска, уместо у Пецкој, где је био пет година раније, али је остао у истој области, уз реку Пецку.³⁷ Некадашња стражара у Дренаићу дислоцирана је у Леску, оставши и даље у подмедведничком крају,³⁸ с тим што је ту сада трећа стражара (не више друга), будући да се између ње и Мрске налази и стражара у Драгодолу. Некада трећи, а сада четврти чардак је из Брезовица дислоциран у Поћуту, а чардак у Лесковицама је остао на свом месту, с тим што је даље од њега постављена и стражара у Бачевцима. (Видети прилог бр. 3).

---

36 Потребно је поменути да у попису из 1725. Пожаревачка и Ресавска компанија спадају у компаније ван границе, док их извештачи из 1728. сврставају у граничне и тада је граничних компанија, уместо 12 било 14.

37 Не треба одбацити ни могућност да на овој тачки до промена није ни дошло, већ се доцније извештач одлучио да искористи микротопоним, (Мрска), док је његов претходник користио за исто место макротопоним (Пецка).

38 Иста могућност.

Израда карте: М. Васић (по нацрту В. Кривошејева)

ПРИЛОГ бр. 3. Упоредни преглед претпостављених положаја граничних чардака у ваљевском крају 1720, 1725. и 1728. године

Три године касније стање на целокупној граници није драстично мењано, мада је број компанија са 19 смањен на 18, укидањем мале коларске капетаније, која је 1725. године са само 30 људи контролисала део територије у унутрашњости, напуту из Ниша у Београд. Промена на самој граници није било, изузев извесних прерасподела територија између компанија, које нису биле условљене квалитетом контроле границе, већ економским разлозима. Тако видимо да је укупна дужина дела границе повереног Јефти Витковићу смањена са 11,5 часова хода на 7, јер су некадашња прва два чардака, Мрска и Драгодол, заједно са хајдучким селима у њиховом залеђу, поверена белоцркванској компанији. По речима самих чланова комисије из 1728. године, који су наложили ову промену, разлог је био тај што је белоцркванска компанија поседовала у својим селима недовољно земље, са које се "никад не би могла исхранити".³⁹ Тако је овој компанији продужена граница, али је добила и села Лопатањ и Станину Реку, која су се налазила у залеђу тог дела границе. Сличних промена је било и на источном крају територије поверене ваљевским хајдуцима, али ту је, без померања границе, суседној осеченичкој компанији уступљено село Мратишић.⁴⁰ Што се осталих промена на самој граници тиче, оне су биле незнатне. Некада трећи чардак је из Леске дислоциран у Ребељ, оставши и даље под Медведником, с тим што је сада постао први чардак ваљевске компаније. Некад четврти, а сада други чардак је остао у Поћути, као што су остали и чардаци у Лесковицама и Бачевцима. (Видети прилог бр. 3).

Тема досадашњег разматрања, иначе и централна тема овога рада, била је условљена и ограничена по два основама: хронолошком и територијалном, односно утврђивала је територију под контролом ваљевске компаније у периоду од 1720. до 1728. године. Хронолошка ограничења су условљена датирањем сачуваних историјских извора који директно третирају та питања. Друго, територијално ограничење је резултат намера самог аутора овога рада да прикаже само области под контролом ваљевске компаније, али сматрамо да је за крај ипак потребно, бар у краћим цртама, обратити пажњу и на области суседних компанија, које су контролисале територију која гравитира Ваљеву.

Како смо већ видели, 1720. године, западно од ваљевског капетаната налазила се територија црнобарске компаније, под управом Вука Исаковића, са једним од чардака на тлу ваљевског дистрикта, у Братачићу. Пет година касније та територија је подељена између четири нове компаније: црнобарске, прњаворске, цикотске и белоцркванске, од којих су се прве две налазиле у шабачком, трећа у јадарском, а белоцркванска, највећим делом у ваљевском, а мањим делом у јадарском дистрикту.⁴¹

---

39 С.П., Подаци, 178.

40 Исто.

41 С.П., Подаци, 177-8.

Ова компанија је контролисала део границе дуг 4 часа хода, и имала је 4 чардака, и то у: Ликодри, Белој Цркви, Ставама и Братачићу, а њом је командовао капетан Јован Михатовић.⁴² (Видети прилог бр. 3).

Три године касније, кад овом компанијом командује капетан Вуковић, Ликодра више није у њеном саставу, већ при суседној цикотској компанији, али се зато њој прикључују два ваљевска чардака, тако да она, са пет стражара (Бела Црква, Ставе, Братачић, Мрска и Драгодол), покрива део границе дуг 7 сати хода, с тим што је предложено да се између Мрске и Драгодол, на брду Погаревац, подигне још један чардак.⁴³ (Видети прилог бр. 3).

Источно од ваљевске компаније, 1720. године се налазила територија под контролом чачанских хајдука капетана Алексе Пишчевића. Због слабе контроле на овом делу границе 1725. године је, уместо једне, основано три компаније: осеченичка, броњарска и чачанска. Прва је била на тлу ваљевског дистрикта и њом је командовао капетан Јаћим. Његови хајдуци су контролисали гранични појас дуг пет сати хода и то уз помоћ четири чардака, који су се налазили у Крчмару, осеченици, Брежђу и Савиним Водама.⁴⁴ Три године касније стање на овом делу границе је остало непромењено, стим што је код последњег чардака нови извештач, уместо микротопонима Савине Воде, употребио име села Планинице.⁴⁵ (Видети прилог бр. 3).

Утврђивањем територија поверених на контролу хајдуцима ваљевске компаније разоткрива се само један сегмент прошлости ваљевског краја скривен иза велова недостатака историјских извора. На жалост, бројне чињенице које представљају елементе мозаика дела целовитог историјског процеса, за сада остају иза тих непрозирних завеса. Досадашња сазнања се, истина, могу проширити новим анализама објављених историјских извора, али ипак су више него потребна додатна опсежна истраживања у бечким архивима који крију тајну многих непознаница наше прошлости.

РЕЗИМЕ

Од 1718. до 1739. године, вишевековна континуирана власт Турака над једним делом Србије била је прекинута периодом аустријске превласти засноване на одлукама мировног уговора потписаног у Пожаревцу. Током те две деценије аустријске војне власти су на тлу новодобијених области формирале јединице српске народне милиције састављене од сељака настањених на граници, који су због своје граничарске службе били ослобођени неких пореских давања.

---

42 С.П., Распоред, 43-44.

43 С.П., Подаци, 177-8.

44 С.П., Распоред, 45-46.

45 С.П., Подаци, 177-8; иначе је и сам извештач из 1725. године за Савине Воде нагласио да се налазе у селу Планиници (С.П., Распоред, 46).

Припадници народне милиције су били подељени у компаније. Свака компанија је била задужена за контролу једног дела територије, која се називала и капетанат, по чину који је носио командант компаније.

Главна тема овога рада је територија ваљевског капетаната у периоду од 1720. до 1728. године, за који поседујемо директне историјске изворе. Њиховом анализом утврђена су села у којима су припадници ваљевског капетаната живели, као и места на којима су биле постављене њихове стражаре, назване чардаци. такође је указано и на све промене у лоцирању ових специфичних караула, које су са собом посиле и промене у дужини границе поверене на контролу ваљевском капетанату. Поред тога, овај рад је донео и прецизну убијацију положаја Шапца, смештеног у самом Ваљеву, који је представљао главно седиште компаније и за који је у аустријским историјским изворима записано следеће:

”Тамо постоји и добар и повољан Шанац са неколико чардака, који држи земљу у покорности, па и непријатељу који би можда упао, могу да пруже ваљан отпор”.

SUMMARY

From 1718–1739 century-old continuous rule of the Turks over one part of Serbia was interrupted by the period of the Austrian rule, based on the resolutions of the Peace Contract signed in Požarevac. During those two decades, Austrian army authorities founded the units of Serbian national police on the territory of newly-gained regions made up of peasants settled down at the border and who were liberated from some taxes because of their border guard service.

Members of the national police were divided into companies. Each company was charged with the control of one part of the territory which was also called the captaincy, after the rank of company's commander.

The main subject of this essay is the territory of the captaincy in Valjevo in the period from 1720–1728. We possess direct historical sources about it. By their analysis we established the villages where members of Valjevo captaincy lived, as well as the places where their guard-houses, named watch-towers, were situated. We also pointed at all changes in the locating of all those specific watch-towers, which also brought with themselves the changes in the border length, entrusted to the control of Valjevo captaincy. Besides that, this essay also gave a precise location of the trench position, situated in Valjevo itself, which represented the main headquarters of the company. The following was written in Austrian historical sources:

”There is a good and suitable trench with several watch-towers, which keeps the country obedient, and they may resist dutifully to an enemy which might invade”.